

راه‌های ایجاد فرهنگ کتابخوانی در خانواده

احمد عابدی*

مقدمه

امروزه توجه به کتاب و کتابخوانی، یکی از نشانه‌های رشد و تعالی فرهنگی است.^۱ عادت به مطالعه، امری اکتسابی است که مانند دیگر الگوهای رفتاری در روند اجتماعی شدن فرد، پایه اولیه آن در خانواده شکل می‌گیرد. عادت به مطالعه والدین، سبب تشویق اعضای خانه در پذیرش این مسئله می‌شود. آن‌ها به راحتی با کتاب انس و الفت می‌گیرند، به سوی آن جذب می‌شوند و مطالعه در زندگی‌شان، جزء امور ضروری تلقی می‌شود. تغییرات ارتباطی گسترده در جامعه امروز با ایجاد شکافی نسلی میان والدین و فرزندان، لزوم مراقبت خانواده‌ها را چند برابر کرده است.^۲ علی‌رغم جایگزین شدن نهادهایی چون آموزش و پرورش و رسانه‌ها به جای خانواده در جامعه‌پذیر کردن افراد در سطح وسیع و مشغله زیاد کاری و فکری والدین که سبب می‌شود وقت کمتری برای فرزندان خود داشته باشند، والدین هنوز هم می‌توانند فرزندان خود را با کتاب به عنوان دوستی مهربان آشنا کرده و تصویری جذاب و دوست‌داشتنی از آن در ذهن آنان ایجاد کنند تا فرهنگ کتاب و کتابخوانی در آن‌ها درونی شود.

* کارشناس ارشد علم‌سنجی دانشگاه تهران.

۱. ماشاءالله کاربخش راوری؛ چگونه کودکان و نوجوانان را به کتابخوانی علاقمند کنیم؟؛ ص ۸.

۲. مهدی فدایی؛ کتاب و مطالعه در سبک زندگی اسلامی - ایرانی؛ ص ۱۰۹.

شیوه‌های ترویج کتابخوانی

۱. آشنایی با اهمیت و فواید کتابخوانی

مطالعه، جزئی از نیازهای اجتماعی انسان است که هر فردی به وسیله آن، با اندیشه‌ها و افکار دیگران ارتباط برقرار می‌کند و از دستاوردهای علمی و ادبی دیگران بهره‌مند می‌شود. قرآن در باب اهمیت دانش می‌فرماید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»^۱ بگو آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند، مساوی‌اند؟». بنابراین میان دانستن و ندانستن، خواندن و نخواندن فاصله بسیار است؛ زیرا علم و دانش، در بهبود کیفیت زندگی آدمی نقشی اساسی دارد.^۲ رهبر معظم انقلاب درباره اهمیت کتاب و کتابخوانی می‌فرماید:

کتاب، دروازه‌ای به سوی جهان گسترده دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. کسی که با این دنیای زیبا و زندگی‌بخش، دنیای کتاب، ارتباط ندارد؛ بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. برای یک ملت، خسارتی بزرگ است که افراد آن با کتاب سر و کار نداشته باشند و برای یک فرد، توفیق عظیمی است که با کتاب مأنوس و همواره در حال بهره‌گیری از آن، یعنی آموختن چیزهای تازه باشد.^۳

مطالعه می‌تواند نشأت گرفته از انگیزه‌های گوناگونی باشد که مهم‌ترین آن‌ها ارضای میل شخصی، علایق ذوقی و حرفه‌ای و وسعت بخشیدن به این نوع علایق و ارضای نیازهای مبرم فکری، روحی و معنوی است.^۴ با توجه به اینکه جامعه امروز، در استفاده از وسایل ارتباط جمعی به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی غرق شده است، کتاب و کتابخوانی می‌تواند اثرهای بسیاری بر ذهن و عملکرد انسان در زندگی شخصی و اجتماعی داشته باشد.

۱. زمر: ۹.

۲. ر.ک: مهدی فدایی؛ کتاب و مطالعه در سبک زندگی اسلامی - ایرانی؛ ص ۳۲-۲۹.

۳. پیام به مناسبت آغاز هفته کتاب؛ ۱۳۷۲/۱۰/۰۴.

<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2696>

۴. رالف سی استیگر؛ راه‌های تشویق مطالعه؛ ترجمه پروانه سپرده؛ ص ۴۲.

تحقیقات انجام شده در سال ۲۰۰۹ در دانشگاه ساسکس^۱ نشان داده است که مطالعه، مؤثرترین روش برای مقابله با استرس است.^۲ امام صادق علیه السلام فرموده است: «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ هَرَجٌ لَا يَأْتُسُونَ فِيهِ إِلَّا بِكُتُبِهِمْ»^۳ روزگار پراشویی فرا می‌رسد که در آن روز مردم جز با کتاب‌های خود انس نمی‌گیرند». بنا بر تحقیقات منتشر شده در مجله آنالین نورولوژی،^۴ خواندن کتاب در تمام طول عمر باعث می‌شود که مغز در سنین پیری، توانایی خود را حفظ کند. بزرگسالانی که فعالیت‌های درگیرکننده مغز مانند کتاب خواندن و حل معما انجام می‌دهند، کمتر به بیماری آلزایمر مبتلا می‌شوند؛^۵ زیرا زمانی که افراد یک کتاب یا داستانی را دنبال می‌کنند، ناچارند چیزهای زیادی را به خاطر بسپارند. این امر موجب تقویت حافظه خواهد شد.

داشتن برنامه روزانه برای مطالعه و کتابخوانی نه تنها سبب کاهش استرس و یکی از بهترین روش‌های مقابله با اختلالات خواب است؛ بلکه سبب می‌شود افراد در مواجهه با مسائل زندگی، با آگاهی بیشتری تصمیم‌گیری کنند. کتابخوانی می‌تواند به عنوان یک سرگرمی رایگان، سبب بهبود کیفیت زندگی شود. عضویت در کتابخانه‌های عمومی و بهره‌مندی از کتاب‌های آن‌ها، رسیدن به چنین مسئله‌ای را بسیار آسان می‌کند.

۲. پیشنهادهایی برای تشویق و ترغیب خانواده به کتابخوانی

خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی، نقش بسزایی در ارتقای سطح فرهنگ، رفتارها و عادت‌های فرد دارد. از این رو آشنایی فرزندان با کتاب و کتابخوانی، از خانواده آغاز می‌شود و رغبت‌های او در خانواده شکل می‌گیرد. محققان معتقدند عادت به مطالعه، عامل اصلی در میزان مطالعه افراد جامعه است. اگر فرهنگ کتابخوانی در جامعه رواج ندارد و از جایگاه ارزنده‌ای برخوردار نیست، باید علت آن را در بستر

۱. Sussex

۲. روزنامه خراسان؛ «۱۴ فایده منحصر به فرد کتابخوانی»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۲۱، شماره ۱۹۵۳۲.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۱، ص ۵۲.

۴. Neurology

۵. روزنامه خراسان؛ «۱۴ فایده منحصر به فرد کتابخوانی»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۲۱، شماره ۱۹۵۳۲.

خانواده جست. باید علل بیگانه بودن فرزندان با کتاب و کتابخوانی را در رفتارهای والدین جستجو کرد؛ زیرا هنوز پدیده کتاب و کتابخوانی به عنوان یک نیاز و ضرورت واقعی مطرح نشده است. بررسی‌ها نیز حاکی از وضعیت نامطلوب مطالعه و کتابخوانی در ایران است تا آنجا که بر اساس آمارهای موجود در سال ۱۳۹۸، سرانه مطالعه در کشور، ۱۳ دقیقه است که در مقایسه با سایر کشورها، بسیار تأسفانگیز است.^۱ این در حالی است که می‌توان با به‌کارگیری برخی راهکارهای عملی برای تشویق خانواده به مطالعه، این آمار را ارتقا داد. برای مثال خواندن کتاب توسط جوانان خانواده برای والدین و سالمندان، گوش دادن به کتاب‌های صوتی برای افرادی که زمان کافی برای مطالعه کتاب‌های چاپی ندارند یا تهیه کتاب برای افراد با شرایط خاص که متناسب با وضعیت جسمانی آن‌ها باشد، برخی از این راهکارهاست.

۳. تهیه کتابخوان‌های الکترونیک، نرم‌افزارهای اندرویدی

کتابخوان الکترونیک، نوعی وسیله الکترونیکی قابل حمل است که برای خواندن کتاب‌ها و نشریات الکترونیکی طراحی شده است. اگر چه هر وسیله‌ای که قادر باشد متن را بر صفحه خود نشان دهد، می‌تواند به عنوان کتابخوان الکترونیکی مورد استفاده قرار گیرد؛ اما این وسایل مزایای فناوری کاغذ الکترونیک را ندارند. کاغذ الکترونیک، امکان شارژ طولانی‌مدت و مهم‌تر از آن مطالعه زیاد با استفاده از کتابخوان بدون آسیب به چشم را فراهم می‌کند. نمایشگر دستگاه هیچ نوری تولید نمی‌کند و در نتیجه تصویری کاملاً شبیه به کاغذ، بدون بازتاب نور و قابل مطالعه در نور مستقیم تولید می‌کند. این نوع نمایشگر مانند کاغذ در تاریکی دیده نمی‌شود؛ از این رو در بیشتر مدل‌های این دستگاه چراغ مطالعه داخل دستگاه تعبیه شده تا در صورت نیاز نور آن را بتوان به اندازه تنظیم کرد. نرم‌افزارهای اندرویدی مخصوص مطالعه نیز از دیگر راهکارهایی است که می‌تواند سبب گرایش بیشتر اعضای خانواده

۱. باشگاه خبرنگاران؛ «سرانه مطالعه در ایران ۱۳ دقیقه است»، ۱۳۹۸/۰۵/۳۰.

به کتابخوانی شود.^۱

۴. برنامه‌ریزی منظم و مناسب

یکی از ضروری‌ترین نیازهای اعضای خانواده، داشتن برنامه منظم و دقیق در زندگی است. داشتن برنامه‌ای که در برگیرنده تمام نیازهای جسمی و روانی آن‌ها باشد، می‌تواند مسیر موفقیت و سعادت را برای آنان هموار کند. انجام تکالیف شرعی و دینی، بازی، ورزش، انجام تکالیف درسی، تماشای تلویزیون، همکاری در امور خانه، شرکت در بحث‌های خانواده، مطالعه و کتابخوانی و... از این قبیل است.^۲ زمان محدود است و این واقعیت تلخ را نمی‌توان انکار کرد. برای استفاده بهینه از آن، باید به این نکته توجه کرد که زیاد کتاب خواندن، نشانه موفقیت نیست؛ چه بسیار انسان‌هایی که تعداد زیادی کتاب خوانده‌اند، اما تأثیری در سبک زندگی‌شان نداشته است. در اولین قدم برنامه‌ریزی مناسب و منظم برای کتابخوانی، باید کتاب‌های مورد علاقه را با این نگاه تهیه کرد که مطالعه آن‌ها چه فایده‌ای و مطالعه نکردنشان چه ضرری دارد؟ اگر خواندن کتابی هیچ فایده در خوری برای زندگی نداشته باشد، قطعاً مطالعه نکردن آن بهتر است؛ زیرا زمان بیشتری برای خواندن کتاب‌های مفید ذخیره می‌شود. پس از تهیه کتاب‌های مورد علاقه و مفید، باید برای خواندن آن‌ها برنامه مشخصی در نظر گرفته شود. برای مثال نمی‌توان هم کتاب خواند و هم تلویزیون تماشا کرد یا در فضای مجازی چرخید! مطالعه، وقت سودمند است و می‌تواند به عادت شیرین و مفید تبدیل شود که اثری از خواندن کتاب در زندگی فرد باقی بماند. از این رو بهتر است برای مطالعه، زمان خاصی در نظر گرفته شود که دیگر وسایل ارتباط جمعی مانند تلویزیون، رادیو، تلفن همراه و... مزاحمتی برای مطالعه ایجاد نکند. اختصاص ساعتی از شبانه‌روز که همه اعضای خانواده در کنار یکدیگر حضور دارند، به خواندن بخشی از یک کتاب و بحث و گفتگو درباره آن،

۱. ر.ک: مؤسسه فرهنگی اطلاع‌رسانی تبیان؛ «مطالعه با کتابخوان الکترونیک»؛ ۱۳۹۰/۰۶/۲۰.
<https://article.tebyan.net/179208>

۲. ناهید شیرافکن؛ «تأثیر جایگاه علمی والدین در نهادینه شدن فرهنگ مطالعه در فرزندان»؛ پورتال پژوهش‌های معنوی، ۱۳۹۶/۰۷/۰۸. <https://b2n.ir/150151>

یکی دیگر از راهکارهای برنامه‌ریزی منظم برای کتابخوانی است. شهید مطهری رحمته‌الله، برای مطالعه برنامه منظم و دقیقی داشت و از وقت‌های کوتاه نیز برای مطالعه استفاده می‌کرد. یکی از شاگردان ایشان در دانشکده الهیات می‌گفت: «وقتی سر کلاس می‌رفتیم، می‌دیدیم قبل از ما در کلاس هستند و مشغول مطالعه هستند». شهید با این رفتارش ضمن بیان اهمیت و ارزش کتابخوانی، دیگران را به صورت عملی به مطالعه و استفاده بهینه از وقت خویش دعوت می‌کرد.^۱

۵. ایجاد کتابخانه در منزل

وجود یک کتابخانه هر چند کوچک که اعضای خانواده قسمتی از آن را به کتاب‌های مورد علاقه خود اختصاص دهند، تمایل و رغبت خواندن کتاب و مطالعه را در میان آنان تقویت می‌کند. حضور در نمایشگاه‌ها و فروشگاه‌های دائمی کتاب همراه اعضای خانه، هم با برانگیختگی حس مطالعه، انگیزه اعضا را برای مطالعه زیادتر می‌کند و هم با افزودن کتب خریداری شده به کتابخانه کوچک خانه، به آن رونق می‌بخشد. عضویت در کتابخانه‌های عمومی نیز می‌تواند ضمن آشنایی با کتاب‌های بیشتر و گسترش دامنه مطالعه افراد خانواده، آنان را با ارزش و اهمیت کتاب بیش از پیش آشنا کند.

۶. کتاب در سبد خرید خانواده

اختصاص بخشی از سبد خرید ماهانه خانواده به کتاب و مجلات، می‌تواند با انتقال این پیام به آن‌ها که کتاب نیز مانند خوراک و پوشاک، با ارزش و با اهمیت است؛ به راحتی آن‌ها را به سمت و سوی مطالعه سوق دهد. بدین منظور می‌توان مسئولیت تنظیم لیست کتاب‌های تازه و مفید و نیز خرید آن را هر بار به یکی از اعضای خانواده واگذار کرد.

۷. اهدای کتاب به عنوان هدیه یا پاداش

هدیه دادن و هدیه گرفتن، یکی از کارهایی است که حس خوشایندی در افراد به

۱. خبرگزاری بین‌المللی قرآن؛ «سبک زندگی شهید مطهری رحمته‌الله از زبان فرزندانش»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۰۸.

وجود می‌آورد. هدیه دادن کتاب در مناسبت‌های مختلف، می‌تواند نشان‌دهنده جایگاه اجتماعی شخصی باشد که کتاب را هدیه داده و از طرف دیگر منجر به ایجاد حس احترام در شخصی که هدیه را می‌گیرد، شود. اهدای کتاب به اعضای خانواده در موقعیت‌های گوناگون به عنوان تشویق یا پاداش در مقابل یک عمل نیک و پسندیده و یا هدیه‌ای برای مناسبت‌های مختلف مانند جشن تولد، جشن تکلیف، سوغاتی و ... می‌تواند نشان‌دهنده اهمیت و ارزش کتاب برای اعضای خانواده باشد. اگر چه باید توجه داشت که هر کتابی، مناسب خواندن و هدیه دادن نیست؛ چنانکه رسول‌خدا صلی الله علیه و آله فرموده است:

يُؤْتَى بِصَاحِبِ الْقَلَمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي تَابُوتٍ مِنْ نَارٍ يُقْفَلُ عَلَيْهِ بِأَقْفَالٍ مِنْ نَارٍ فَيَنْظُرُ قَلَمَهُ فِيمَا أَجْرَاهُ فَإِنْ كَانَ أَجْرَاهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَرِضْوَانِهِ فَكَفَّ عَنْهُ التَّابُوتُ وَإِنْ كَانَ أَجْرَاهُ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ هَوَى فِي التَّابُوتِ سَبْعِينَ خَرِيفًا: صاحب قلم را روز قیامت در تابوتی آتشین که با قفل‌های آتش بسته شده است، می‌آورند. سپس نگاه می‌کنند ببینند که قلم را در چه جهت به جریان انداخته است؟ اگر قلم را در اطاعت و رضای الهی به کار گرفته باشد، از تابوت بیرون می‌آورند [بی‌آنکه آسیبی دیده باشد] ولی اگر از قلم در راه معصیت خداوند استفاده کرده باشد، به اندازه هفتاد خریف (مسافت چهل سال راه) پرتاب می‌شود [و شدت عذاب او را خدا می‌داند].

پس هر کتابی را نباید نوشت و هر کتابی را نباید خواند. هر مطالعه‌ای نیز موجب سعادت و رستگاری انسان و جوامع انسانی نمی‌شود. نوشتن و خواندن مطالب مبتذل و گمراه‌کننده نه تنها موجب کمال نمی‌شود؛ بلکه از گناهان کبیره به شمار می‌آید. بنابراین در هدیه دادن کتاب، ضمن توجه به محتوای کتاب و مفید بودن آن، باید به سن و سال افراد و موضوعات مورد علاقه آنان نیز توجه کرد. برای مثال از آنجا که نویسندگان هر کتابی، سبک نوشتاری و بیان مختص به خود را دارد؛ هدیه دادن کتاب‌های مختلف در زمینه‌های گوناگون، اگر چه می‌تواند به بهبود مهارت نوشتن و به رشته تحریر درآوردن افکار فرد کمک کند، اما سبب از هم گسیختگی ذهن خواننده می‌شود.

۸. برگزاری مسابقات کتابخوانی

مشخص کردن یک بازه زمانی خاص برای مطالعه یک کتاب معین، برگزاری مسابقه و اهدای جایزه به نفر برتر، می‌تواند مشوقی برای مطالعه و کتابخوانی اعضای خانواده باشد. برگزاری مسابقه بهترین خاطره از کتابخوانی میان اعضای خانواده و اهدای جایزه به بهترین خاطره یا بازی با عناوین کتاب‌های مطالعه شده توسط اعضای خانواده در قالب پاتنومیم و نیز پیگیری مسابقات سراسری کتابخوانی و تشویق اعضای خانواده برای شرکت در آن و تهیه جایزه مخصوص برای هر یک از اعضای خانه که در این مسابقات شرکت می‌کنند، از دیگر روش‌هایی است که می‌توان با بهره‌گیری از آن‌ها فرهنگ کتابخوانی را در خانواده بیش از پیش ترویج داد.

۹. تهیه یک تابلو برای نوشتن جملات خاص

با تهیه یک تخته وایت‌برد و نصب آن در نقطه‌ای که در معرض دید همگان باشد، می‌توان اعضای خانواده را تشویق کرد که بهترین جمله یا جملاتی را که در کتابی خوانده‌اند، روی تابلو یادداشت کنند تا دیگر اعضای خانواده نیز از آن استفاده کنند. همچنین افراد خانواده می‌توانند کلمات جدیدی را که با خواندن کتاب یاد گرفته‌اند، جهت استفاده و گسترش دایره لغات دیگر اعضای خانواده، روی تابلو یادداشت کنند.

۱۰. اختصاص فضای معینی از منزل برای کتابخوانی

فراهم کردن یک فضای خاص و معین برای کتابخوانی در منزل، حالتی شرطی برای اعضای خانواده ایجاد می‌کند که استفاده از این فضا، مستلزم به دست گرفتن یک کتاب یا نشریه و مطالعه آن است؛ مانند تهیه یک قفسه کتاب در کنار مبلمان به‌طوری که هم در معرض دید همگان باشد و هم دارای فضایی برای راحت نشستن و مطالعه کردن باشد. وجود کتابخانه می‌تواند مشوق بسیار خوبی برای هر یک از اعضای خانواده در امر کتابخوانی باشد. در خاطرات شهید مطهری علیه السلام آمده است که ایشان کتابخانه بسیار خوبی داشت و علاقه فراوان ایشان به مطالعه و تحقیق، زبانزد

عام و خاص بود. فرزندشان می‌گوید: «پدرم از وقت و عمرش، کمال استفاده را می‌کرد. در یکی از روزهایی که به کتابخانه ایشان رفته بودم و با کنجکاوی و دقت به کتاب‌های ایشان نگاه می‌کردم، پدرم به من گفت: مجتبی! من در طول عمرم خیلی کتاب خوانده‌ام و رشد و کمال علمی خود را نیز تا حدی مرهون همین مطالعه و تفکر می‌دانم.»^۱

۱۱. برنامه کتابخوانی در ایام ویژه سال

اعضای خانواده می‌توانند در ایام معینی از سال که به مناسبت‌های خاص و ویژه اختصاص دارد، موضوعات مورد مطالعه خود را مرتبط با همان ایام انتخاب کنند؛ مانند انتخاب چند کتاب درباره واقعه عاشورا و مطالعه آن‌ها در ایام محرم. همچنین می‌توانند هر شب درباره یکی از آن کتاب‌ها و به تبع آن، واقعه عاشورا با یکدیگر تبادل نظر و گفتگو کنند.

افزون بر موارد اشاره شده، باید به این نکته نیز توجه داشت که محیط و شرایط خانواده، روش تربیتی و آموزشی والدین، طرز تفکر و نگرش والدین در رابطه با مطالعه و کتابخوانی، وجود کتب و نشریات قابل دسترس و نیز سطح اقتصادی و پایگاه اجتماعی خانواده، نقش بسزایی در تقویت عادات مطالعه و کتابخوانی دارد.^۲

نتیجه‌گیری

خانواده عامل بسیار مؤثری در ایجاد عادت به مطالعه و ترویج فرهنگ کتابخوانی است. محیط و شرایط خانواده، روش تربیتی و آموزشی والدین، طرز تفکر و نگرش والدین در رابطه با مطالعه و کتابخوانی، وجود کتب و نشریات قابل دسترس و نیز سطح اقتصادی و پایگاه اجتماعی خانواده، نقش بسزایی در ایجاد فرهنگ کتابخوانی در خانواده و تقویت آن دارد. به‌کارگیری روش‌های بیان شده یا راهکارهای دیگری

۱. رسول نقیبی؛ «سرگذشت‌هایی ویژه از زندگی استاد مطهری»؛ ماهنامه طوبی؛ شماره ۱۷، اردیبهشت ۱۳۸۶، ص ۹۴-۱۰۰.

۲. ر.ک: مهدی همایی و حسین اشرفی ریزی؛ «بررسی راهکارهای ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی»؛ ماهنامه علمی تخصصی رادیو؛ سال یازدهم، شماره ۶۹، ص ۴۲-۵۴.

که ممکن است به ذهن خوانندگان برسد، می‌تواند شوق و انگیزه کتابخوانی در میان اعضای خانواده را افزایش دهد.

فهرست منابع

کتاب

۱. استیگر، رالف سی؛ راه‌های تشویق مطالعه؛ ترجمه پروانه سپرده؛ تهران: دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی، ۱۳۷۰ش.
۲. فدایی، مهدی؛ کتاب و مطالعه در سبک زندگی اسلامی-ایرانی؛ تهران: مؤسسه فرهنگی هنری سبک زندگی آل یاسین، ۱۳۸۵ش.
۳. کاربخش راوری، ماشالله؛ چگونه کودکان و نوجوانان را به مطالعه علاقه‌مند کنیم؟: راهنمای عملی برای والدین و مربیان؛ تهران: نشر مدرسه، ۱۳۸۲ش.
۴. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۵. محمدی ری‌شهری، محمد؛ میزان الحکمه؛ ترجمه حمیدرضا شیخی؛ قم: دارالحدیث، ۱۳۸۵ش.

مقالات

۱. نقیعی، رسول؛ «سرگذشت‌هایی ویژه از زندگی استاد مطهری»؛ ماهنامه طوبی؛ شماره ۱۷، اردیبهشت ۱۳۸۶، ص ۱۰۰-۹۴.
۲. همایی، مهدی و حسین اشرفی ریزی؛ «بررسی راهکارهای ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی»؛ ماهنامه علمی تخصصی رادیو؛ سال یازدهم، شماره ۶۹، ص ۵۴-۴۲.

سایت‌ها و روزنامه‌ها

۱. باشگاه خبرنگاران؛ «سرانه مطالعه در ایران ۱۳ دقیقه است»؛ ۱۳۹۸/۰۵/۳۰، کد خبر: ۷۰۴۴۴۳۵.
۲. جهانتاب، مهدی؛ «راه‌های ترویج فرهنگ مطالعه»؛ پایگاه فرهنگی اطلاع‌رسانی تیبان؛ ۱۳۸۵/۰۸/۲۱.

۳. خبرگزاری بین‌المللی قرآن؛ «سبک زندگی شهید مطهری از زبان فرزندان»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۰۸، کد خبر: ۱۴۰۰۸۳۶.
۴. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای؛ ۱۳۷۲/۱۰/۴، کد خبر ۲۶۹۶.
۵. روزنامه خراسان؛ «۱۴ فایده منحصر به فرد کتابخوانی»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۲۱، شماره ۱۹۵۳۲.
۶. شیرافکن، ناهید؛ «تأثیر جایگاه علمی والدین در نهادینه شدن فرهنگ مطالعه در فرزندان»؛ پورتال پژوهش‌های معنوی، ۱۳۹۶/۰۷/۰۸.
۷. مؤسسه فرهنگی اطلاع‌رسانی تبیان؛ «مطالعه با کتابخوان الکترونیک»؛ ۱۳۹۰/۰۶/۲۰، کد خبر ۱۷۹۲۰۸.